VÍDNÍ PO HLÁVKOVÝCH STOPÁCH

Jubilejní rok stého výročí od úmrtí našeho největšího mecenáše končí. Byl naplněn řadou vzpomínkových akcí u nás, na Ukrajině i v Rakousku, a tak se Josef Hlávka jistě dostal do povědomí mnoha lidí, kteří o něm do letoška ani neslyšeli. Ani mne nepřekvapilo, když jsem se v Barceloně na festivalu ESOF sešla s účastnicí pražské hlávkovské konference (AB se k ní ještě vrátí). Před 140 lety obdržel Josef Hlávka řád císaře Františka Josefa za záslužnou činnost ve Vídni a v témže roce i druhou hlavní cenu za architekturu na světové výstavě v Paříži. Jaké otisky jsme nalezli v současné Vídni jdouce po Hlávkových stopách?

Z plánovaného většího týmu jsme nakonec procházeli pochmurnou, deštivou a bohužel v tu chvíli i zcela nefotogenickou Vídní s architektem prof. Josefem Pecharem z Nadání Hlávkových a čelným rakouským znalcem Josefa Hlávky dr. Wolfgangem Bahrem (obr. 3 – vpravo) *ve třech. Hlávka jako stavitel není mezi běžnými Vídeňany příliš znám, konstatoval náš průvodce, a to i navzdory faktu, že např. slavná Ringstrasse je zastavěna Hlávkovými realizacemi. S jeho osobností je těsně spjat i takový skvost, jakým je budova Opery. Pokusili jsme se navštívit alespoň některé jeho domy a kostely.*

Josef Hlávka odešel do Vídně jako student a po bezmála 20 letech se vrátil do Čech jako známý a úspěšný architekt a stavební podnikatel, který dosáhl vysokého odborného a společenského uznání. To mu otevřelo cestu nejen do nejvyšší vídeňské společnosti, ale také ke zcela ojedinělé podpoře vzdělanosti a umění. Stal se významným mecenášem, jehož odkaz trvá dodnes. O jeho schopnostech svědčí, že v náročném prostředí tehdejší Vídně vynikl již při studiu a na samém počátku své profesní dráhy.

VŠECHNA FOTA: MARINA HUŽVÁROVÁ, ARCHIV SSČ AV ČR

1

S významem Vídně rostla i její velikost, proměňovalo se prostředí a architektonická tvář města. Potřeby a možnosti rozvoje velkoměsta v polovině 19. století nalezly odezvu také v Hlávkových odborných schopnostech a podnikatelském úsilí. Uznáván byl nejen předními vídeňskými architekty, s nimiž spolupracoval, ale také představiteli české menšiny, kteří si jako on uvědomovali, o co větší úsilí musí vynaložit, aby v tomto náročném prostředí uspěli. Hlávkovi se podařilo spojit zájmy a nadání s tamějšími možnostmi a uspěl nejen realizací veřejných staveb, navržených renomovanými vídeňskými architekty, ale i vlastními tvůrčími schopnostmi a talentem. Jestliže ve Vídni převážně stavěl, jako architekt a stavitel se v jediném díle představil především v Praze a Černovcích.

Do Vídně přivedla Hlávku snaha o rozšíření a dovršení jeho dosavadního technického vzdělání o architekturu. Tento obor byl na pražské technice zřízený až v roce 1864 v čele s Josefem Zítkem, který byl jen o rok mladší než Hlávka a známý jako autor návrhu Národního divadla. Hlávka po absolvování Polytechnického ústavu a posléze pozemního stavitelství na technice v Praze studoval v letech 1851 až 1854 na Akademii výtvarných umění ve Vídni. Ta kladla velký důraz na umělecké aspekty architektury a proslula vysokou uměleckou úrovní srovnatelnou s pařížskou École des Beaux-Art. Na akademii v té době učili tvůrci přestavby Vídně. Z českých architektů ji absolvovali představitelé novorenesance Vojtěch Ignác Ullmann, Antonín Viktor Barvitius, Josef Zítek, Josef Schulz, tvůrce novogotiky a restaurátor Josef Mocker, ale také průkopník české modemy Jan Kotěra.

Josef Hlávka brzo patřil mezi nejúspěšnější žáky, ale pouhé studium ho neuspokojilo, a tak o každých prázdninách pracoval jako zednický učeň ve stavební firmě Františka Šebka, který byl organizátorem české menšiny ve Vídni. Tím si nejen přivydělával, ale získal cenné praktické zkušenosti, které uplatnil na svých stavbách. U Šebka se nejprve vyučil zedníkem (1855) a také obdržel vysvědčení k samostatnému provozování pozemního stavitelství a stavby budov. Na základě toho získal posléze stavitelskou koncesi (1860) a byl v jeho stavební kanceláři trvale zaměstnaný. Když Šebek založil soukromou školu pro české stavební živnostníky, pověřil Hlávku jejich výukou. Následně ho jmenoval ředitelem své stavební firmy a než zemřel, převedl ji na něj se vším vybavením a klientelou. Ve stavební firmě a kanceláři „Josef Hlávka – architekt stadtbaumeister, Windmülle Schmidgasse 108, Wien", jak zněl úřední název podle razítka na stavebních plánech, bylo zaměstnáno 19 architektů a několikanásobný počet stavebních techniků. K nim patřil také Čeněk Gregor, který s Hlávkou trvale spolupracoval a po jeho onemocnění dokončoval stavby. Hlávkova stavební kancelář proslula profesionální precizností a spolehlivostí, znalostí a aplikací historických forem, konstrukcí a stavebních způsobů. V neposlední řadě vynikla,

2

ostatně jako Hlávka sám, také vyspělou grafickou úrovní. Není divu, že tato známá vídeňská firma získávala veřejné zakázky a poskytovala kvalifikované konzultace.

K prvním úspěchům Hlávky ve Vídni náležela státní cena za nejlepší studentský projekt, která mu byla udělena v závěru studia (1854). O vysokém ocenění vypovídá také zájem předního vídeňského architekta Henrycha von Ferstela, který Hlávku požádal o pomoc při vypracování soutěžního návrhu Votivního chrámu (1856–1879), jímž zvítězil mezi sedmi desítkami soutěžících. Další pomoc se týkala stavebních plánů na budovu rakouské banky. Svou sounáležitost s vlastí vyjádřil Hlávka návrhem na Národní divadlo v Praze (1856), za nějž obdržel jednu z třetích cen a cestovní stipendium s příslibem zaměstnání ve státních službách. To využil ke dvouleté, posléze o rok prodloužené, studijní cestě do Řecka, Itálie, Francie, Anglie a Německa a svou věcnou a v kresbě přesnou dokumentaci historických staveb později využil v architektonické praxi. Po návratu z cesty dostal příležitost, aby dočasně zastupoval svého bývalého profesora Eduarda van de Nülla ve výuce a ve stavební kanceláři. Tento počáteční úspěch mladého Hlávky předurčil jeho pozdější odborné a společenské uplatnění.

Stavební rozmach Vídně, na kterém se Hlávka významně podílel, náležel do let 1860 až 1874. Vídeň byla tehdy největším středoevropským městem. Od počátku do poloviny 19. století se počet jejích obyvatel zdvojnásobil na bezmála půl milionu a v 80. letech již přesáhl milion. To si vynutilo nejen zbourání opevnění, ale také výstavbu novoměstských čtvrtí s činžovními domy a novými druhy veřejných budov. Přesto, že již dříve vznikly plány na rozšíření města, rozhodlo se o zbourání vnitřního barokního opevnění až v roce 1857. O rok později byla zahájena výstavba proslulé okružní třídy Ringstrasse, která vede kolem historického jádra města v délce čtyř kilometrů. Pro veřejnost byla zpřístupněna 1. května 1865. Její vznik se stal příležitostí ke stavbě mnoha veřejných budov, které, ačkoli sloužily k různým účelům, měly převážně novorenesanční a gotizující formu (obr. 2).

V této době velkých proměn Vídně se Hlávka stal jejím aktivním stavitelem. Cestu k jeho samostatnému úspěchu otevřela soutěž na realizaci novogotického kostela P. Marie řádu Lazaritů (1860–1862) na Kaisserstrasse, kterou vyhrál. Autorem návrhu je Friedrich von Schmidt, který svěřoval Hlávkovi k uskutečnění i své další návrhy. V roce 1860 byl sotva 30letý Hlávka vyzván ministrem Wickenburgem do soutěže na postavení vídeňské Opery. Podnět k tomu dal státní sekretář pro památkovou péči, český rodák Alexander Helfert.

Budovu opery pro 2500 diváků navrhli Eduard van der Nüll a Augustus Siccard Siccardsburg. Stavbu, která byla na Ringstrasse první, musel Hlávka dokončit sám, neboť oba autoři téměř současně zemřeli. Vybudoval ji v letech 1863 až 1869 za šest milionů zlatých a získal 400 000 zlatých, které vytvořily základ jeho podnikatelského jmění. Budova byla slavnostně otevřena 25. května 1869 uvedením Mozartovy opery *Don Juan* a patří k nejznámějším symbolům Vídně. Jako vysoké uznání této práce byl Hlávkovi udělen Řád císaře Františka Josefa a jmenování císařsko-královským stavebním radou.

V době, kdy uskutečňoval první vídeňské stavby, vyzvalo Hlávku rakouské ministerstvo kultury a vyučování, aby navrhl a postavil rezidenci řecko-pravoslavného biskupa v Černovcích na Bukovině. Bukovina tehdy patřila pod rakouskou správu. S projektem

3

4

uspěl a byl mu tamtéž svěřen architektonický návrh, včetně uskutečnění velkého církevního areálu (1863–1878), za který obdržel druhou cenu na světové výstavě v Paříži. V Černovcích postavil ještě chrám arménsko-katolické církve.

Josef Hlávka patřil k nejzaměstnanějším stavitelům Vídně. V literatuře a archivních pramenech se uvádí, že během 13 let zde uskutečnil 142 staveb, především v centrální části města. Jsou to reprezentační veřejné budovy i ekonomicky úsporné činžovní domy. Některé jsou již památkově chráněné, jako budova Opery, některé byly naopak přestavěny nebo zbořeny. Největší a reprezentační vznikly podél Ringstrasse a zařadily Hlávku mezi její spolutvůrce. Jsou to novorenesanční palác arciknížete Viléma na Parkringu 8 (1865–1867, navrhl Theophil von Hansen) a novogotické akademické gymnázium (1863–1865, navrhl Friedrich von Schmidt), na kterém studoval T. G. Masaryk (obr. 9). V sousedství Opery vybudoval Schollerův obchodní dům (1863), po změně využití stavebně upravený a jediný, který se ze tří obchodních Hlávkových domů zachoval (domy Böhler a Schmitt). Z jeho kanceláře vyšly také návrhy a příprava realizace domů rytířů Antona Fischera na Elizabethstrasse (1862) a Alexandra Schoellera na Bagnerstrasse (1864). Další domy postavil pro majitele Petzolda, Tichého a Herolda (1863).

Krásná a malebná soupeřka Prahy se však při naší misi nechtěla ukazovat. Prudký vítr nám vrážel ledové kapky pod deštníky, jak kdyby si nepřál, abychom Hlávku stopovali v dobách, kdy ještě nebyl velkým mecenášem. Podobně jako v Praze i ve Vídni je strategičtější vydat se do centra tramvají. Za jejími okny se míhaly některé pro nás zajímavé, leč ne až tak důležité budovy.

Hlávka má mezi svými stavbami hojně zastoupeny činžovní domy, které navrhl a postavil z vlastních prostředků. Příležitosti k tomu poskytl vznik nových městských čtvrtí. Obytné domy mají čtyři až pět podlaží a účelný prostorový i hygienický standard. V I. vídeňském okresu jsou postaveny v ulicích Seilergasse, Blumenstockgasse 5 a na Bauermarktu 14. Větší počet vznikl ve III. vídeňském okresu v letech 1868 až 1871 poblíž Hlávkou postaveného novogotického kostela sv. Othmara (1866–1873, navrhl Friedrich von Schmidt – obr. 1). Jsou situované v ulicích: Löwengasse 22 a 28, Kegelgasse 29, Blütengasse 6, Hertzgasse 33 a 35, Bechadgasse 2. Nárožní dům s arkýřem (Hertzgasse 33 – obr. 4), kde Hlávka bydlel, byl označovaný jako Salon, místo společných setkání osobností tamějšího společenského a uměleckého života, včetně vídeňských Čechů. Bydlel v něm také malíř Karel Jobst, který s Hlávkou úzce spolupracoval při výtvarném řešení fasád a interiérů. Pozoruhodnou skutečností je, že protějškem tohoto domu se stal Hundertwasserův dům (1963–1966), a obě stavby tak vzájemně zdůrazňují tradiční a vizionářské pojetí architektury.

Ať si lilo a foukal vítr sebevíc, nemohl nás nezaujmout nevšední kontrast přísně strohé hlávkovské budovy na rohu Löwengasse a Kegelgasse (obr. 5)*, která čelí rozjařile bujaré Hundertwasserově fantaskní uličce* (obr. 6)*, kde se jen stěží hledá pravidelnost a řád. Jak kdyby jen tramvajové koleje bránily zvlněnému chodníku, aby na asketického stavitele vybafl. Upřímně – s omluvným pohledem k mecenáši – i nás Hundertwasserova hravost zlákala k pobavenému odpočinku na rozhoupané lavičce před fontánou, než jsme pokračovali dál přes město do VII. okresu ke kostelu Panny Marie řádu Lazaritů. Zde jsme dlouho zkoumali kamenné portréty na sloupech, z nichž vycházejí klenby. Přestože Dr. Bahr v nich jmenoval architekta Schmidta* (obr. 7) *a stavitele Hlávku* (obr. 8)*, obličejové rysy i kamenická značka spíše nasvědčují tomu, že se jedná o záměnu! Portrét nad kamenickou značkou by měl spíše patřit Hlávkovi – ovšem kdo ví... Třeba se tím bude někdo někdy zabývat. Šero nám znemožnilo další pokusy o identifikaci, a tak jsme kolem kostela prošli k zadní bráně – jako bychom se ocitli v Praze u Apolináře – tak stejný je zde rukopis.*

Za svého pobytu a všestranné činnosti ve Vídni se Hlávka představil nejen jako náročný architekt a stavitel, znalec historických slohů, stavebních konstrukcí a způsobů, ale také jako jejich dovedný interpret. Byl více tradiční než vizionář. Vídeňskou společností a stavebníky byl hlavně oceňován jako úspěšný a žádaný stavitel. V paměti její odborné části jím zůstává dodnes, jak dokládají vícesvazkové dějiny Ringstrasse. I když bádání a znalost jeho díla pokročily a rozporné pohledy na jeho architekturu přetrvávají, lze předpokládat, že výčet jeho vídeňských staveb a poznatky, které se jich týkají, nejsou dosud uzavřeny.

5

6

7

8

Úspěšnost a tehdejší uznání Josefa Hlávky mu otevřelo cestu do vídeňské společnosti a ústředních institucí Rakousko-Uherska. Mimo vysokého ocenění za stavbu Opery byl jmenován členem Panské sněmovny, Akademie výtvarných umění, Ústřední komise pro ochranu a zachování uměleckých a historických památek v Rakousku. Současně byl členem Umělecké rady ministerstva kultu a vyučování. Již ve svých 34 letech se stal čestným měšťanem Vídně, zatímco Prahy až v roce 1907, rok před svou smrtí.

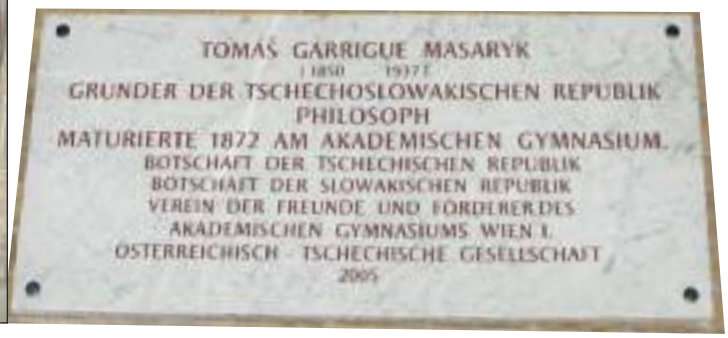
Zima už nás konečně udolala, a tak jsme si dopřáli pohled na budovu vídeňské Opery (bohužel právě ten den zavřené) z tepla hotelu Sacher od kávy a (jak jinak) dobroty téhož jména.

9

Skutečná třešnička na dortu nás pak čekala v podvečer, kdy jsme dorazili k Akademickému gymnáziu (obr. 9)*, z něhož se právě linula koncertní hudba. Sedm let poté, kdy tuto stavbu Josef Hlávka dokončil, zde v roce 1872 maturoval první československý prezident, jak hlásá pamětní tabulka na zdi. Stopy stavitele nás přivedly až k čelnému politikovi, dodejme tedy už jen, že se Josef Hlávka nejen stal v roce 1883 říšským a zemským poslancem, ale že se také zcela zasvětil mecenášství a poradenské činnosti.*

Zcela mimořádná tvůrčí, stavební a podnikatelská aktivita Josefa Hlávky ve Vídni, Praze a Černovcích, která trvala přes 10 let, byla spojena s vyčerpávajícím cestováním i organizací náročných a složitých staveb vzájemně vzdálených mnoho set kilometrů. To podlomilo jeho zdraví. V roce 1869, kdy mu bylo 38 let, vážně onemocněl a musel na dlouhou dobu zanechat veškeré architektonické a stavební činnosti. Vrátil se k ní až po návratu do Čech, ale převážně jen v souvislosti s ochranou a rekonstrukcí historických staveb a prostředí. ■

JOSEF PECHAR, MARINA HUŽVÁROVÁ

CENY JOSEFA HLÁVKY ZA ROK 2008

Nadace *Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových* udělila 16. listopadu 2008 na zámku v Lužanech *Medaile Josefa Hlávky* za rok 2008. Ocenění získali prof. **František Kaštánek** z ÚCHP AV ČR, doc. **Jiří Pechar** z FLÚ AV ČR, prof. **Jan Císař** z DAMU a prof. **Jan Pfeiffer** z 1. LF UK. Cenu pro nejlepší mladé vědce získali z ústavů AV ČR dr. **Lukáš Král** z FZÚ AV ČR, dr. **Kamila Réblová** z BFÚ AV ČR, MUDr. **Jiří Šedý** z ÚEM AV ČR, Mgr. **Jiří Pinkas** z ÚFCH JH AV ČR a dr. **Michal Šimůnek** z ÚSD AV ČR. Dále byli oceněni také studenti z pražských vysokých škol a brněnské techniky.

red